

УДК 61:111"652"
DOI 10.11603/bmbr.2706-6290.2022.1.12720

У. О. Наумова, В. Д. Дідух, Л. В. Наумова, Л. С. Мілевська-Вовчук

Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ АНТИЧНОЇ МЕДИЦИНИ

Філософські засади античної медицини

У. О. Наумова, В. Д. Дідух, Л. В. Наумова,
Л. С. Мілевська-Вовчук

Тернопільський національний медичний університет
імені І. Я. Горбачевського МОЗ України

Резюме. У статті розглянуто філософські засади античної медицини з кінця VII ст. до н. е. до початку VI ст. н. е. На зорі свого зародження антична медицина була тісно пов'язана з філософським знанням. Багато мислителів не лише вирішували філософські проблеми, а й займалися медичною практикою, зокрема Гален, Герафіл, Геракліт, Ерасістрат, Піфагор, Філолай, Емпедокл, Алкмеон, Діоген. Медичну освіту мав також і Аристотель.

Мета дослідження – розширити та поглибити знання з основ античної медицини, а також надихнути та мотивувати сучасних лікарів до індивідуально-орієнтованого підходу в роботі з кожним пацієнтом.

Матеріали і методи. За допомогою пошукових баз даних мережі «Інтернет» здійснено огляд та аналіз матеріалів про античну медицину та роль філософії у її становленні.

Результати. Внесок античних філософів і медиків – греків і римлян – у духовну скарбницю людства не можливо переоцінити. Гіппократ вважав, що вкрай необхідним є «спостереження біля ліжка хворого», бо один лише досвід «обманливий». Він підкреслював необхідність, хоча одночасно і складність, міркування, тобто участі розуму, мислення в постановці діагнозу хвороби. Гіппократ писав: «Життя коротке, шлях мистецтва довгий, зручний випадок скороминучий, досвід обманливий, міркування складне.» Лише дослідивши взаємопроникнення душі й тіла, можна розраховувати на ефективність лікування. Горацій пропонував визначати душевне здоров'я як стан, при якому людина задоволена собою, правильно ставиться до інших і здатна протистояти життєвим негараздам. Аристотель слідував принципу, що душу від тіла відокремити не можна, отже, якщо у людини здорове тіло, у неї здорова й душа. Філософ поєднував поняття фізичного і психічного здоров'я. Перефразовуючи Ньютона, скажемо: якщо ми бачимо далі, ніж вони, це тому, що ми стояли на їхніх плечах.

Висновки. Процес історії становлення та розвитку філософії і медицини нерозривно пов'язаний із загальною історією людства й науки. Прогрес медицини безумовно безпосередньо впливає на життя кожного з нас зокрема та суспільства загалом, та має таку

Philosophical principles of ancient medicine

U. O. Naumova, V. D. Didukh, L. V. Naumova,
L. S. Milevska-Vovchuk

I. Horbachevsky Ternopil National Medical University

e-mail: naumova_ulyole@tdmu.edu.ua

Summary. The article describes the philosophical principles of ancient medicine from the end of VII century B.C. to the beginning of VI century A.D. At the beginning the ancient medicine was closely linked to philosophical knowledge. Many personalities not only solved philosophical problems, but also were engaged in medical practice. Doctors and philosophers were: Galen, Heraphilus, Heraclitus, Erasistratus, Pythagoras, Philolaus, Empedocles, Alcmaeon, Diogenes. Aristotle also had a medical education.

The aim of the study – to expand and deepen the knowledge of the basics of ancient medicine, as well as to inspire and motivate modern physicians to an individual-oriented approach to every patient.

Materials and Methods. Based on the Internet searching data bases, a review and analysis of materials about ancient medicine and the role of philosophy in its development has been made.

Results. The contribution of ancient philosophers and physicians – Greeks and Romans – in the spiritual treasury of humankind cannot be overestimated. Hippocrates believed that "observation at the patient's bedside" was extremely necessary, because experience alone was "deceptive." He emphasized the need, although, complexity, at the same time of reasoning, the participation of the mind, thinking in the process of putting diagnosis of the disease. Hippocrates wrote: "Life is short, the path of art is long, a convenient case is fleeting, the experience is deceptive, and reasoning is difficult." Only by studying the interpenetration of soul and body, you can count on the effectiveness of treatment. Horace suggested defining mental health as a state in which a person is satisfied with himself, treats others correctly and is able to withstand life's troubles. Aristotle followed the principle that the soul cannot be separated from the body, so if a person has a healthy body, he has a healthy soul. The philosopher combined the concepts of physical and mental health. To paraphrase Newton, if we see further than they do, it is because we are standing on their shoulders.

Conclusions. The process of history formation and development of philosophy and medicine is inextricably linked with the general history of humankind and science. The progress of medicine certainly directly affects the life of each of us in particular and society in general, and has

©У. О. Наумова та ін., 2022

ISSN 2706-6282(print)
ISSN 2706-6290(online)

Вісник медичних і біологічних досліджень
Bulletin of Medical and Biological Research

1(11), 2022

соціальну вагу, що не брати його до уваги, аналізуючи розвиток суспільства та його перспективи, просто неможливо.

Ключові слова: антична медицина; філософія; медична освіта; природа людини; давня Греція.

ВСТУП

Антична філософія – це сукупність філософських учень, які розвивалися в древньогрецькому і древньоримському суспільствах з кінця VII ст. до н. е. до початку VI ст. н. е. Філософія, як писав Бертран Рассел, є чимось проміжним між теологією і наукою. Все визначене знання належить науці; всі догми, оскільки вони виходять за межі визначеного знання, належать теології. Але між теологією і наукою знаходиться Нічийна Земля, відкрита для нападок із обох боків; ця Нічийна Земля і є філософія. Мабуть, так можна сказати і про античну медицину.

На зорі свого зародження антична медицина була тісно пов'язана із філософським знанням. Багато мислителів не лише вирішували філософські проблеми, а й займалися медичною практикою, зокрема Гален, Герафіл, Геракліт, Ерасістрат, Піфагор, Філолай, Емпедокл, Алкмеон, Діоген. Медичну освіту мав також і Аристотель. Пізнаючи картину світу, філософи вивчали природу людини, причини її хвороб, взаємозв'язок душі й тіла. Внесок античних філософів і медиків – греків і римлян – у духовну скарбницю людства не можливо переоцінити. Перекладаючи Ньютона, скажемо: якщо ми бачимо далі, ніж вони, це тому, що ми стояли на їхніх плечах.

Метою дослідження було розширити та поглибити знання з основ античної медицини, а також надихнути та мотивувати сучасних лікарів до індивідуально-орієнтованого підходу в роботі з кожним пацієнтом.

МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ

За допомогою пошукових баз даних мережі «Інтернет» здійснено огляд та аналіз матеріалів про античну медицину та роль філософії у її становленні.

РЕЗУЛЬТАТИ Й ОБГОВОРЕННЯ

Важливі відомості про методи лікування в античній Греції донесли до нас поеми «Іліада» та «Одісея», приписувані Гомеру. Автор підкреслював роль та значення лікаря у суспільстві: «Вмілий бо лікар один від людей багатьох є вартніший – вийме стрілу і вигойними ліками рану посипле».

Серед найвизначніших постатей у медицині античності – Гіппократ (460–377(356) рр. до н. е.) та Гален (бл. 130–210 р. н. е.).

Спершу Гіппократ був лікарем і жерцем, що було в ті часи звичайним явищем. Та він став першим,

such a social significance that it is simply impossible not to consider it when analyzing the development of society and its prospects.

Key words: ancient medicine; philosophy; medical education; human nature; ancient Greece.

хто розділив ці два види діяльності. І це стало не лише важливим кроком на шляху формування сфери медичної діяльності, але і необхідним чинником подальшого становлення лікаря-філософа.

Достовірні відомості про життя Гіппократа дуже обмежені. Близько 300 р. до н. е. всі медичні рукописи були упорядковані в Гіппократів збірник, який налічує майже 70 творів різноманітної медичної тематики. Які праці написані саме ним, достеменно не відомо. Припускають, що Гіппократу належать найвидатніші роботи збірки, зокрема «Афоризми», у якій зібрані дієтичні та лікарські настанови з лікування внутрішніх хвороб, хірургії; «Прогностика» – видатний твір давньогрецькою з терапії, а також праці з хірургії: «Про переломи», «Про рани голови», «Про вправлення суглобів». У Гіппократовому збірнику описано понад 250 лікарських засобів рослинного і близько 50 тваринного походжень. До списку головних робіт відносяться також етичні твори: «Клятва», «Закон», «Про лікаря», «Про благопристойну поведінку», «Настанови».

Лікар у своїй діяльності, стверджував Гіппократ, повинен виходити із розуміння природи як цілого, макрокосмосу, тобто всесвіту, а також мікрокосмосу, людини, якщо він хоче збагнути природу людини, її тіло і душу. Всупереч деяким лікарям і філософам, які вважали, що перш ніж вивчати медицину, треба встановити, що являє собою природа людини взагалі, стверджував, що «чітке пізнання природи запозичується не звідкілясь, а лише з медичного мистецтва». У Гіппократа «медицина – це мистецтво йти за цілющою дією природи... У будові людського тіла усяке порушення порядку веде до зміни рівноваги, що руйнує незримую гармонію» [1].

Визначивши ознаки здорового стану організму, лікар повинен розпізнати і його протилежність – хворобу, лише так він здатний знайти шлях до повернення здоров'я, а філософ здійснює «терапію душі», бо його завдання – повернення здоров'я душі [2].

Платон відзначав, не можна зрозуміти природу тіла чи природу душі, «не осягнувши природу цілого». При цьому Платон посилається на Гіппократа, який застосовував цей принцип до пізнання людського тіла. А цілісність людини – це функціонуюча єдність тіла і душі.

Гіппократ вважав, що вкрай необхідним є «спостереження біля ліжка хворого», бо один лише досвід «обманливий». Він підкреслював необхідність, хоча одночасно і складність, міркування, тобто учас-

ті розуму, мислення в постановці діагнозу хвороби. Гіппократ писав: «Життя коротке, шлях мистецтва довгий, зручний випадок скороминучий, досвід обманливий, міркування складне.»

Лише дослідивши взаємопроникнення душі й тіла, можна розраховувати на ефективність лікування. Свою думку про їхній взаємозв'язок сказав і Сократ: «Не можна лікувати окремо тіло, не лікуючи душу».

Гіппократ застосував у медицині положення Демократа про те, що людину «творить» природа, що її оточує. Він виділив чотири типи людей, які відрізняються тілобудовою і темпераментом. Походження цих чотирьох типів він пов'язує із чотирма частинами світу: Схід, Захід, Північ і Південь. Із ними Гіппократ поєднує чотири протилежні властивості природи: сухе, вологе, холодне і тепле, які й «творюють» природу самої людини.

За Гіппократом, життя організму визначається чотирма соками (влагами, рідинами): кров, слиз (флегма), жовч жовта й жовч чорна. Кожному із чотирьох соків відповідає певний «темперамент»: крові – сангвінічний, слизу (флегмі) – флегматичний, жовтій жовчі – холеричний, чорній жовчі – меланхолійний. Темперамент кожної людини визначається перевагою в нього відповідного соку.

Гіппократ вказував: «Слід перенести мудрість (філософію) в медицину, а медицину в мудрість (філософію)». Іншими словами, необхідне тісне поєднання теорії і практики.

Яскравий слід у медицині античності залишив Гален, який систематизував біологічні й медичні знання свого часу. Він написав більше 400 трактатів. У своїх поглядах на природу організму Гален дотримувався вчення Гіппократа і гуморальної теорії виникнення хвороб. Він повчав, що стан здоров'я людини залежить від збалансованості в організмі соків чи гуморів і їхніх якостей. І лише при правильному співвідношенні цих соків в організмі, людина буде здорова, вважаючи, що всі процеси у тілі людини породжує душа, яка міститься у крові й що живі істоти не могли виникати як наслідок випадкового зчеплення атомів, як вважали Епікур, Асклепід, Лукрецій, а їхню появу на світ породив «Вселенський розум», який пронизує увесь всесвіт [3].

Гален описав симптоми захворювань більшості органів людини, зокрема докладно описав очні хвороби, дав ряд практичних порад із лікувальної гімнастики, описував, як треба ставити п'явки, прикладати компреси, оперувати рани. І саме Гален першим впровадив у практику медицини експеримент, дослідивши функцію легень та механізм дихання, приділивши велике значення дієтотерапії та профілактиці захворювань. [3].

Рецепти Галена на порошки, пігулки, настої, відвари, збори, розчини, мікстури, примочки, комп-

реси, мазі, витяжки, хоча й у дещо видозміненому вигляді застосовуються і до тепер. Він – автор першого систематизованого підручника з косметики, виділив окремо косметику з метою маскування косметичних недоліків (тобто грим) і косметику для збереження природної краси.

Саме Гален розробив рецептуру вживаного дотепер косметичного засобу «Кольдкрем», що складається з ефірного масла, воску й рожевої води. Відкриття та помилкові судження Галена визначили розвиток західної медицини на подальших 15 століть.

Горацій пропонував визначати душевне здоров'я як стан, при якому людина задоволена собою, правильно ставиться до інших і здатна протистояти життєвим негараздам [4]. Аристотель слідував принципу, що душу від тіла відокремити не можна, отже, якщо у людини здорове тіло, у неї здорова і душа. Філософ поєднував поняття фізичного і психічного здоров'я. Він вважав, що підтримка цих станів є найвищою професійністю самої людини і лікаря [5].

А ось які поради і настанови стосовно ставлення до хвороби і лікування дає римський філософ і письменник Луцій Анней Сенека (бл. 4 до н. е. – 65 н. е.) своєму братові Луцілію (ЛИСТ LXXVIII).

«Сенека вітає свого Луцілія!

Те, що страждаєш на частий нежить і напади легкої лихоманки, – а це буває, коли запущений нежить переходить у звичку, – мені прикро чути ще й тому, що я сам колись був у такому стані. Спочатку я цим нехтував: молодість стійка до всяких недомагань і зухвало поводить з хворобою. Потім я таки піддався недужі; здавалося, що й сам до останку спливу з тим нежитем, – висох, як скіпка. Не раз поривався накласти на себе руки, але зупиняла думка про старість батька, що тільки й жив любов'ю до мене. Я думав не про те, наскільки мужньо зможу піти з життя, як про те, наскільки мало залишиться у нього мужності, аби зостатися при житті. От я і повелів собі жити, адже іноді й продовжувати життя – справа мужності. Скажу тобі, в чому я знайшов розраду, але перед тим хочу зауважити, що власне те, чим я заспокоював себе, виявило й свою лікувальну силу. Рятівним засобом стає почесна розрада: все, що підносить дух, допомагає також тілу. Наші заняття пішли мені на здоров'я. Філософії я завдячую тим, що звівся на ноги, що видужав. Ій я зобов'язаний життям, і це – найменше з усього, чим я їй зобов'язаний. До мого одужання чимало спричинилися друзі: їхні вмовляння, бесіди, невсипуще піклування давали мені велику полегкість. Ніщо, найкращий мій Луцілію, ніщо так не підбадьорює, не допомагає хворому, як увага, яку виявляють йому друзі; ніщо так не розвіює з-перед його очей марева смерті й холодного страху. Мені здавалося, що я й не помру, коли вони залишаються жити: був певний, що житиму, хоч не з ними, та в них; складалося враження, що я не видихну дух, а

передам його друзям. Ось що додало мені бажання допомогти собі й витерпіти будь-які страждання; інакше можна було опинитися в найжалюгіднішому стані: коли втрапиш мужність померти, але не зобудешся на мужність жити.

Спробуй і собі вдатися до таких засобів. Лікар припише, скільки маєш проходжуватися, скільки вправлятися; застереже від надмірної бездіяльності, до якої схиляє слабке здоров'я; порадить гучніше читати, щоб сильнішим стало дихання, чиї шляхи та вмістища ослаблені хворобою, скаже плавати в човні, щоб м'якими поштовхами розрухати свої нутроці; визначить, яку вживати їжу, вкаже, коли звернутись до вина, щоб підкріпити сили, а коли від нього відмовитись, щоб не подразнити ним горло й не викликати кашлю. Я ж дам тобі настанову, що є рятівною не тільки для тієї хвороби, а й для всього життя: зневажай смерть! Хто позбудеться страху перед нею, того вже не торкнеться жодна печаль.

Будь-яка недуга гнітить ось цими трьома чинниками: страхом перед смертю, болем тіла, перервою насолод. Про смерть сказано достатньо. Додам ось що: цей страх, по суті, не перед хворобою, а хіба

що перед самою природою. Багатьом людям саме хвороба відстрочила смерть, і те, що їм здавалось, наче вони вмирають, було для них порядунком. По-мремо не тому, що хворіємо, а тому, що живемо. Так і з одужанням: ти повернувся до здоров'я – значить, не від смерті втік, а від хвороби. Та повернімося до другого чинника, що обтяжує недугу. Кожна болячка - це прикрий біль. Але ж він не постійний, ми звикаємо до нього. Коли він сягає вершини, то сягає й межі. Не буває ж так, щоб ми страждали і дуже сильно, й довго. Так уже подбала найприхильніша до нас природа, що біль створила або стерпний, або короткотривалий...» [6].

ВИСНОВКИ

Процес історії становлення та розвитку філософії і медицини нерозривно пов'язаний із загальною історією людства й науки. Прогрес медицини безумовно безпосередньо впливає на життя кожного з нас зокрема та суспільства загалом, та має таку соціальну вагу, що не брати його до уваги, аналізуючи розвиток суспільства та його перспективи, просто неможливо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Солопова М. А. Vita brevis: к толкованию первого афоризма Гипократа // Философский журнал. – 2012. – №1 (8). – С. 5–25.
2. Zuskin E. Ancient medicine--a review / E. Zuskin, J. Lipozencić, J. Pucarín-Cvetković [et al.] // Acta Dermatovenerol. Croat. – 2008. – Vol. 16 (3). – P. 149–157. PMID: 18812066.
3. Прольгина И. В. Трактат Галена DE INDOLENTIA в контексте моральной философии / И. В. Прольгина // Философский журнал. – 2018. – № 11 (4). – С. 173.

4. Выдающиеся имена в мировой медицине – Great names in the World History / Г. Е. Аронов, А. А. Грандо, М. Б. Мирский. – К. : РИА «Триумф», 2002. – 495 с.

5. Фоменко Людмила. Феномен лікаря в античній філософії / Людмила Фоменко // Проблеми гуманітарних наук : зб. наук. праць ДДПУ імені Івана Франка. Філософія. – 2018. – № 31. – С. 118–134.

6. Сенека. Моральні листи до Луцилія / переклад Андрія Содомори. – Львів : Априорі, 2007. – С.139–145.

REFERENCES

1. Solopova MA. [Vita brevis: to the interpretation of the first aphorism of Hippocrates]. Philosophical Journal. 2012,1(8): 5-25. Russian.
2. Zuskin E, Lipozencić J, Pucarín-Cvetković J, Mustajbegović J, Schachter N, Mucić-Pucić B, Neralić-Meniga I. Ancient medicine--a review. Acta Dermatovenerol Croat. 2008;16(3): 149-57. PMID: 18812066.
3. Prolygina IV. [Galen's treatise DE INDOLENTIA in the context of moral philosophy]. Philosophical Journal. 2018,11;4: 173. Russian.
4. Aronov GE, Grando AA, Mirsky MB, Sorokina TS,

- Shilinis YuA. Outstanding names in world medicine – Great names in the World History. [Выдающиеся имена в мировой медицине] Ed. prof. Grando AA. Kiev: RIA "Triumph", 2002:495. Russian.

5. Lyudmila Fomenko. [The phenomenon of the doctor in ancient philosophy. Problems of the humanities]. Collection of scientific works of Ivan Franko State Pedagogical University Issue 31. Philosophy 2013;118-34. Ukrainian.

6. Seneca. Moral letters to Lucilius. [Моральні листи до Луцилія] Translated by Andrew Sodomora. Lviv. Apriori, 2007: 139-45. Ukrainian.